

บทคัดย่อ

การตรวจชำระต้นฉบับตัวเขียนเบื้องต้น

การตรวจชำระต้นฉบับตัวเขียนหมายถึงการศึกษาต้นฉบับตัวเขียนที่มีอยู่ แล้วนำคำอ่านจากต้นฉบับเหล่านั้นมาสร้างขึ้นเป็นต้นฉบับใหม่ให้ใกล้เคียงกับงานดั้งเดิมของผู้ประพันธ์มากที่สุด การตรวจชำระต้นฉบับตัวเขียนเบื้องต้นมีวิธีการดังนี้ 1. ศึกษาและบันทึกลักษณะทั่วไปของต้นฉบับทุกฉบับ 2. เปรียบเทียบคำอ่านของต้นฉบับทั้งหมดอย่างหยาบ ๆ และสร้างผังความสัมพันธ์ของต้นฉบับทั้งหมดตามสายของการคัดลอก 3. ใช้ต้นฉบับตัวเขียนที่เข้าใจว่าดีที่สุดที่สุดในชั้นที่ 2 มาเป็นฉบับหลักในการทำงาน และนำคำอ่านที่แตกต่างของฉบับอื่นมาเปรียบเทียบกัน 4. เลือกคำอ่านที่ดีที่สุดหรือเสนอ "คำอ่านเสนอใหม่" 5. พิจารณาเนื้อหาต้นฉบับและผังความสัมพันธ์อีกครั้ง แล้วแก้ไขปรับปรุงเป็นงานขั้นสุดท้ายตามที่เห็นว่าจำเป็น

Abstract

Introduction to textual criticism

By textual criticism is meant the careful examination of extant manuscripts and a systematic restoration of the text most closely approaching the author's original based on the readings obtained from such examination. In the process,

1. The physical appearance and a rough evaluation of the scribal transmission quality of each manuscript is given.
2. The readings are roughly compared so that the family tree of the manuscripts can be made according to their transmission genealogy.
3. The best manuscript from this stage is used as the working base, where variant readings of every word from every manuscript are compared to the smallest details.
4. The best readings and/or emendations are decided and adopted.
5. The produced text and the family tree are then reexamined and finally adjusted as deemed necessary.

การตรวจชำระงานตัวเขียนเบื้องต้น

วิสุทธ์ บุษยกุล*

ในการถ่ายถอดคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา แต่ก่อนไม่มีการขีดเขียน ทุกอย่างอาศัยความทรงจำเป็นพื้น ประเพณีพุทธศาสนาเดิมใช้วิธีมุขปาฐะในการถ่ายถอดและตรวจสอบชำระคำสอน โดยนิมนต์เอดท์คคะของแต่ละสาขามาเป็นประธาน เช่นในการสังคายนาครั้งที่หนึ่งพระอุบาลีเป็นประธานในการตรวจชำระพระวินัยปิฎก และพระอานนท์เป็นประธานเมื่อตรวจชำระสุตตันตปิฎก แต่เมื่อเวลาผ่านไปความทรงจำในคำสอนก็ขาดตกบกพร่องอีก หรือแม้เมื่อได้เริ่มมีการถ่ายถอดลงเป็นตัวเขียนแล้ว การคัดลอกต่อๆ กันก็อาจวิบัติได้ จึงต้องมีการทำสังคายนาโดยอาศัยความทรงจำต่อมาอีกเพื่อรักษาคัมภีร์หรือคำสอนพื้นฐานดั้งเดิมไว้ต่อไป

เมื่อมนุษย์รู้จักขีดเขียนก็ย่อมมีการบันทึกสิ่งที่ควรจำลงเป็นลายลักษณ์อักษร และเพราะสิ่งที่บันทึกไว้ย่อมคงทนอยู่ได้นาน คนจึงนิยมคัดลอกสิ่งที่ต้องการรู้ต้องการจำแล้วคัดลอกต่อมาเป็นทอดๆ การคัดลอกย่อมต้องอาศัยความประณีตแต่ความสามารถของมนุษย์มีจำกัด ถ้าเรื่องที่ต้องการคัดลอกเป็นข้อความยาว หรือมีสาระสำคัญที่ไม่คุ้นหรือเป็นวรรณกรรมที่สวยงาม หรือเป็นศิลปะพอเริ่มมีการคัดลอก ก็จะเริ่มมีข้อผิดพลาดในการคัดลอกขึ้นมา เมื่อผู้คัดลอกคนหนึ่งผิดพลาดข้อความเดิมเปลี่ยนแปลงวิปลาสไป ผู้คัดลอกคนต่อมาเมื่อเอางานคนแรกมาคัดลอกอีกทอดหนึ่ง นอกจากจะเพิ่มข้อผิดพลาดเพราะความบกพร่องของตนแล้ว ก็ยังคัดลอกเอาข้อผิดพลาดที่มีอยู่เดิมไปด้วย นอกจากนี้ ถ้าผู้คัดลอกคนใหม่เห็นข้อผิดพลาดหรือข้อความที่ตัวเองไม่เข้าใจเขาอาจช่วย “แก้ไข” ข้อความนั้นให้เป็นข้อความใหม่ที่เข้าใจง่ายขึ้น ผู้คัดลอกที่มีเจตนาดีเช่นนี้มีหลายคน เมื่อต่างคนต่างทำ นานๆ เข้างานดั้งเดิมก็เปลี่ยนแปลงหรือผิดพลาดไปมาก และถ้านำฉบับที่คัดลอกในช่วงท้ายๆ มาเปรียบเทียบกันแล้วจะเห็นว่าแตกต่างกันมาก¹

* ศาสตราจารย์ทางภาษามาลีสันสกฤต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ราชบัณฑิตสาขาด้านดิภาษา

¹ ถ้าเปรียบเทียบกับประเพณีไทย วงการแพทย์แผนโบราณของไทยมีคำกล่าวว่า เรียนเป็นหมอดต้องเรียนกับครู ห้ามคัดลอกหรือเรียนจากตำราที่จัดไว้ เพราะ ว่า ตำรายาไทยนั้น ถ้า “คัดสามทีก็กินตายแล”.

โดยที่ทุกคนต้องรับว่า งานของผู้ประพันธ์เดิมซึ่งเป็นของมีค่านั้นมีค่าอ่านเพียงอย่างเดียว แต่เมื่อเห็นต้นฉบับของงานที่ได้มาหลายฉบับนั้นมีคำอ่านแตกต่างกันมากบ้างน้อยบ้าง ก็เกิดความคิดขึ้นมาว่า ควรจะต้องมีการ “ตรวจชำระ” หรือ “ล้าง” ข้อผิดพลาด หรือวิปลาส หรือข้อความวิบัติที่ผู้คัดลอกแต่ละคนได้เพิ่มเติม หรือแทรกเข้ามา เพื่อ “สร้าง” ต้นฉบับดั้งเดิมที่ผู้ประพันธ์เขียนขึ้น จึงได้เกิดมีระเบียบวิธีตรวจชำระต้นฉบับตัวเขียนขึ้น

ชาวตะวันตกนิยมเผยแพร่ความรู้ที่ตนมีหรือที่ตนพบให้ผู้อื่นรู้ ไม่หวังไว้เป็นสมบัติส่วนตัว (ยกเว้นในสมัยกลางที่มีการเก็บความลับทางการค้า ทำนองเดียวกับสกุลช่างต่างๆ ของไทย) ความรู้และวิทยาการในอารยธรรมตะวันตกจึงเจริญงอกงามเร็วกว่าอารยธรรมตะวันออก ที่หอสุมุดเมืองอเล็กซานเดรีย (อยู่ที่ปากแม่น้ำไนล์ ริมทะเลเมดิเตอร์เรเนียน) เมื่อประมาณ 2,200 ปีมาแล้ว มีการตรวจชำระงานเขียนของนักปราชญ์และนักประพันธ์กรีกโบราณ มีการวางหลักการตรวจชำระฉบับตัวเขียน มีการศึกษาวิพากษ์วิจารณ์วิธีการคัดลอกและการถ่ายทอดต้นฉบับงานเขียนมาตั้งแต่นั้น

งานตรวจชำระตัวเขียนนี้ ภาษาอังกฤษเรียกว่า Edit, edition หรือเรียกอย่างเป็นหลักวิชาว่า Textual criticism คู่กับคำว่า Higher criticism ส่วนภาษามาลีสันสกฤตเรียกว่า “โสธนะ” และ “โคธนะ” ตามลำดับ

ระบบการศึกษาสมัยปัจจุบันถือว่าการตรวจชำระตัวเขียนนี้เป็นหัวใจของการวิจัยตำราเก่าหรือคัมภีร์โบราณที่ไม่มีการตรวจชำระให้ถูกต้องนั้นแทบจะเรียกได้ว่าไม่มีประโยชน์ และจะใช้เป็นหลักฐานในการศึกษาค้นคว้าไม่ได้

ศาสตราจารย์ แมคโดเนลล์ แห่งมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด ได้วิจารณ์คัมภีร์พฤทธิเทวดาที่มีผู้ตรวจชำระไว้แต่ยังไม่ถูกต้องตามหลักวิชาการว่า

“งานตรวจชำระของท่านผู้นี้ต้องถือว่าไม่ถึงขั้นและไม่อาจใช้เป็นพื้นฐานในการศึกษาวิจัยได้เลย ข้าพเจ้าถือว่า ถ้าได้ต้นฉบับตัวเขียนดีๆ เพียงฉบับเดียวก็ยังมีค่ามากกว่างานนี้ เพราะงานนี้เต็มไปด้วยข้อบกพร่องซึ่งไม่น่าจะมี นอกจากจะพิมพ์ผิดมากแล้วงานนี้ยังมีคำอ่านประเภทที่เป็นไปไม่ได้เลยมากมายที่ลอกมาจากต้นฉบับที่ผิด

พลาด หลายบรรทัดตกหายไป มีหลายบรรทัดที่พิมพ์ซ้ำ และหลายบรรทัดเป็นของแปลกปลอมที่แทรกเข้ามา และที่ข้อความหายไปเป็นตอนๆ ก็มี... ไม่แต่เท่านั้น งานตรวจชำระของท่านผู้นี้ใช้วิธีการสารพัดที่ไม่มีใครเคยรู้เห็นมาก่อน... งานนี้อาศัยต้นฉบับตัวเขียนเพียงฉบับเดียวหรือสองฉบับเป็นหลัก แต่ก็มีการคัดเลือกตามบุญตามกรรม และมีข้อความเพิ่มเติมจากต้นฉบับตัวเขียนอื่นๆ ที่อยู่ต่างสายมาแทรก..."²

สิ่งจูงใจให้ผู้เขียนเขียนบทความนี้เพราะในประเทศไทยปัจจุบันยังไม่มี การตรวจชำระวรรณคดีไทยตามหลักเกณฑ์หรือมาตรฐานทางวิชาการ² ในบางกรณีเราไม่มีทางที่จะตรวจชำระงานให้ดีกว่าที่มีใช้กันอยู่ในปัจจุบันเพราะมีต้นฉบับตัวเขียนตกทอดมาเพียงฉบับเดียวหรือสองฉบับ แต่ในบางกรณี ทั้งที่เรามีต้นฉบับตัวเขียนหลายฉบับ แต่เราก็ไม่เคยใช้ต้นฉบับเหล่านั้นมาตรวจชำระงานที่มีอยู่ให้ดีขึ้นการอ้างว่าได้มีการตรวจสอบต้นฉบับตัวเขียนเหล่านั้นแล้วก็มีลักษณะที่เป็น "ตามบุญตามกรรม"

² ผู้เขียนกล่าวข้างต้นว่า ในเมืองไทยยังไม่มีการตรวจชำระถูกต้องตามหลักวิชาการก็โดยอาศัยเหตุที่ว่างานที่ตรวจชำระในประเทศไทยมักอยู่ในข่ายดังต่อไปนี้

(ก) ไม่มีคำอธิบายว่า ต้นฉบับมีกี่ฉบับ แต่ละฉบับมีลักษณะความน่าเชื่อถือมากน้อยเพียงไร และมีความสัมพันธ์กันหรือมีการแบ่งสายกันอย่างไร ตัวอย่างที่น่าจะทำตามเกี่ยวกับเรื่องนี้ได้แก่บทนำของ พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ ของหนังสืออุรังคธาตุ (ตำนานพระธาตุพนม) พ.ศ. 2537 หน้า 3-6 ที่ได้พยายามอธิบายความเป็นมาของต้นฉบับที่ใช้

(ข) ไม่เคร่งครัดในการรายงานคำอ่านแตกต่าง เมื่ออยากยกก็ยก เมื่อไม่ยกก็ไมยก เมื่อมีการยกคำอ่านแตกต่างขึ้นมาประกอบก็ทำตามใจ ไม่บอกว่ามาจากต้นฉบับไหน ผู้อ่านภายหลังไม่สามารถทราบว่สภาพของต้นฉบับทั้งหมดเป็นอย่างไรและน่าเชื่อถือเพียงใดมีคำอ่านแตกต่างมากน้อยเพียงใด และเมื่อรายงานคำต่างแตกต่างในกรณีที่มีต้นฉบับหลายฉบับ ก็ไม่บอกว่าคำอ่านแตกต่างเหล่านั้นมาจากฉบับใดบ้าง เมื่อเป็นเช่นนั้น ผู้อ่านภายหลังจะไม่มีทางใช้ดุลพินิจของตัวเองได้เลย หากจะพยายามแบ่งสาย recension เอง จะไม่มีทางทำจากงานที่เสนอมมาได้ เมื่อพิจารณาในด้านนี้ หนังสือที่ตรวจชำระในประเทศไทยโดยทั่วไปแล้วไม่มีฉบับใดดีไปกว่าที่แมคโดนัลด์ลีวีจาร์นชาวอินเดียผู้ตรวจชำระคัมภีร์พฤทธิพิเวตเตาเลย

(ค) คำอ่านเสนอใหม่ (emendation) และข้อความเพิ่มเติม (interpolation) นั้นหลักการตรวจชำระก็ว่าต่างกันมาก แต่เมื่อตรวจดูผลงานที่จัดพิมพ์ขึ้นในประเทศไทย ไม่มีทางทราบได้เลยว่าผลงานที่เสนอนั้นมีคำอ่านแตกต่างจากต้นฉบับเดิมในลักษณะใด.

วิธีการตรวจชำระที่เป็นที่ยอมรับทางวิชาการนั้นมีสามขั้น ได้แก่ การแยกสาย (Recension) การตรวจสอบ (Examination) และการแก้ไข (emendation) ซึ่งต้องทำตามลำดับงานตรวจชำระคัมภีร์พหุทัณฑ์เทวดาที่แมคโดเนลส์วิจารณ์ไว้ข้างต้นนั้นไม่สมบูรณ์แม้แต่ขั้นเดียว และการตรวจชำระงานในประเทศไทยเราก็มีลักษณะเดียวกันหรือถ้าจะดีกว่าก็คงไม่มากนัก ในบทความนี้ผู้เขียนจะนำหลักการเบื้องต้นเกี่ยวกับการตรวจชำระต้นฉบับตัวเขียนที่ยอมรับกันทั่วไป และต้องขออภัยที่จะต้องใช้ศัพท์เฉพาะที่เป็นภาษาอังกฤษควบคู่ไปด้วย ศัพท์เฉพาะเหล่านี้มีดังนี้

1. ผู้ประพันธ์ (Author)
2. ผู้คัดลอก (Scribe)
3. งานตัวเขียนของผู้ประพันธ์และงานของผู้คัดลอก เรียกรวมกันว่า ต้นฉบับตัวเขียน, ฉบับตัวเขียน, งานตัวเขียน, หรือสมุดตัวเขียน (Manuscript ใช้ตัวย่อว่า ms. หรือ mss.)
4. งานเขียนโบราณ³ ที่นำมาใช้ในการตรวจชำระ(รวมทั้งที่ตีพิมพ์เป็นหนังสือแล้วด้วย) เรียกรวมว่า หลักฐานที่ใช้ (Testimonia, witnesses)
5. ใบลานแต่แผ่นหรือแต่ละใบ เราเรียกว่า ลาน หรือแผ่น (Folio) ด้านหน้าเรียกว่า recto และด้านหลังเรียกว่า verso ใช้ในการอ้างอิงเราใช้การเรียงตามลำดับลานที่ด้านหน้าหรือหลัง บรรทัด เช่น ต้องการอ้างถึงใบลานใบที่ 12 ด้านหลังบรรทัดที่ 3 จะเขียนสั้นๆ ว่า fol. 12v3 (ให้สังเกตว่างานตรวจชำระจะไม่เขียนเต็มเลย)
6. ในสมัยก่อน งานตัวเขียนที่ผู้ประพันธ์เขียนขึ้นมานั้นมีเพียงฉบับเดียว⁴ เรียกว่า ต้นฉบับผู้ประพันธ์, ฉบับผู้ประพันธ์ หรือต้นฉบับดั้งเดิม (Autograph copy หรือ Original copy)

³ มีหลายรูปแบบ ในประเทศไทยเป็นใบลาน เรียกว่า ต้นฉบับใบลาน, งานตัวเขียนใบลาน, (Palm leaf manuscript) หรือเป็นสมุดไทยหรือสมุดข่อย ทำเป็นแผ่นกระดาษยาวพับไปมา เรียกว่า ต้นฉบับสมุดไทย, ฉบับตัวเขียนสมุดไทย, ฉบับสมุดไทย รูปต้นฉบับชนิดนี้ไม่มีทางจะวันตก ถ้าจะอธิบายให้ชาวตะวันตกเข้าใจก็ต้องบอกว่าเป็น Pleated paper manuscript หรือ Accordion type paper manuscript ทำนองนี้หรือจะเต็มคำว่า Traditional ลงไปข้างหน้าด้วยก็ได้ ส่วนรูปแบบต้นฉบับที่ค้นพบที่ Qumran ในตะวันออกกลางนั้นเป็นหนังสือ ทำเป็นม้วนยาว และเรียกกันว่า Scroll ซึ่งเราไม่ใช้กัน.

⁴ ไม่เหมือนในปัจจุบันที่ผู้เขียนอาจใช้เครื่องพิมพ์ดีดหรือคอมพิวเตอร์ ทำให้ต้นฉบับดั้งเดิมมีหลายฉบับหรือหลาย copies ได้ตั้งแต่แรก.

7. ในการคัดลอกแต่ละครั้ง ต้นฉบับที่ผู้คัดลอก (Scribe) ใช้เรียกว่า ต้นฉบับหรือต้นแบบ (Exemplar) และฉบับตัวเขียนที่ได้ในการลอกแต่ละครั้งเรียกว่า ฉบับคัดลอก (Oua copy)

8. งานประพันธ์ที่มีค่าย่อมมีการคัดลอกต่อๆ มา ยังมีคนนิยมมากก็ยิ่งมีการคัดลอกมาก ทำให้เกิดมีต้นฉบับตัวเขียนเพิ่มขึ้นมากมายหลายฉบับ (copies) ฉบับตัวเขียนที่คัดลอกจากต้นฉบับผู้ประพันธ์ (Autograph copy) โดยตรงนั้นเรียกว่า ฉบับคัดลอกอันดับหนึ่ง (Immediate copy) และฉบับที่คัดลอกจากอันดับหนึ่งจะเรียกว่า ฉบับคัดลอกอันดับสอง ฉบับคัดลอกอันดับสาม (Second copy, third copy ...) และต่อๆ กันไปตามลำดับ

9. ผู้คัดลอก (Scribe) แต่ละคนมีความพิถีพิถัน ความละเอียดละออ ความรอบคอบถี่ถ้วน ความประณีต และความระมัดระวังในการคัดลอกไม่เหมือนกัน ผู้คัดลอกที่พิถีพิถันอาจลอกข้อความร้อยคำหรือพันคำได้โดยไม่ผิดเลยหรืออาจผิดเพียงแห่งเดียว แต่คนอย่างนี้หาได้ยาก ข้อผิดพลาดของผู้คัดลอกมีหลายอย่าง เช่น คัดลอกข้ามหรือสลับตัวอักษร คำหรือข้อความโดยไม่ตั้งใจ ผู้คัดลอกอาจอ่านลายมือของ ต้นแบบ หรือต้นฉบับ (Exemplar) ที่ใช้ผิดพลาด หรืออาจอ่านถูกต้อง แต่เวลาเขียนกลับเผลอไปไม่สะกดการันต์ตามแบบเดิมหรืออาจเติมคำหรือข้อความซึ่งเป็นไปได้ทั้งตั้งใจและไม่ตั้งใจ ข้อผิดพลาดไม่ตั้งใจนั้นเรียกว่า Accidental error ส่วนข้อผิดพลาดที่จงใจ เช่น เมื่อพยายามแก้ไขคำอ่านเดิม หรือพยายาม “ฝากฝีมือ” นั้นเรียกว่า Deliberate error ข้อผิดพลาดของผู้คัดลอก จะเป็นชนิดใดก็ตาม เรียกว่า คำคัดลอกผิด (Scribal error)

10. ผู้คัดลอกที่คัดลอกต้นฉบับยาวๆ หลายพันคำ โดยมีคำผิดพลาดเพียงประมาณไม่ถึงหนึ่งแห่งในร้อยคำนั้นนับว่าดีมาก ผู้คัดลอกทั่วไปมักผิดพลาดร้อยละ 2 หรือมากกว่า ข้อผิดพลาดของผู้คัดลอก (Scribal error) แต่ละคนมักไม่ตรงกัน สมมุติว่า ก ข เป็นผู้คัดลอก 2 คน มาคัดลอกจากงาน ต้นฉบับดั้งเดิม (Autograph copy) ฉบับเดียวกัน งานของ ก ข เราจะเรียกว่า งานคัดลอกอันดับหนึ่ง เมื่อเรานำงานของทั้ง 3 คนนี้มา เทียบความแตกต่าง (Collate) กัน จะเห็นว่าคำผิดต่างๆ ไม่ตรงกัน ผิดตรงนี้บ้าง ตรงนั้นบ้าง ส่วนใหญ่จะผิดไม่เหมือนกัน เราเรียกคำผิดหรือข้อผิดพลาดในการคัดลอกเหล่านี้ว่า คำอ่านที่แตกต่างกัน หรือเรียกโดยย่อว่า คำอ่านแตกต่าง (Variant reading หรือบางคนนิยมใช้ศัพท์ละตินว่า vario lectiones ใช้ตัวย่อว่า v.l.)

คำอ่านแตกต่างกันนั้นแบ่งออกเป็นสองกรณี บางกรณีเรียกว่า ความแตกต่างที่ไม่สำคัญ (Minor variation หรือ Insignificant variation) คือเป็นความแตกต่างที่ไม่เปลี่ยนแปลงข้อความสำคัญ เช่นในกรณีของคัมภีร์พระไตรปิฎกของไทยฉบับสยามรัฐกับคัมภีร์พระไตรปิฎกของพม่า คำอ่านแตกต่างกันใหญ่เป็นคำที่ไม่ค่อยมีความหมายสำคัญ (เช่นการแทรกหรือตัดคำ อปี จ โข เว) หรือในกรณีบทขับร้องเพลงพญาโศกของวงดนตรีไทย ระหว่าง “พ่อย่าคอยเลยว้าเมียจะกลับ**มา**” กับ “พ่อย่าคอยเลยว้าเมียจะกลับ**คืน**” ระหว่างสองข้อความนี้ คำอ่านแตกต่าง “มา” และ “คืน” ถือว่าเป็นคำอ่านแตกต่างกันที่ไม่สำคัญ คำอ่านแตกต่างกันที่ถือว่าเป็นความแตกต่างสำคัญ (Major variation หรือ True variation) ได้แก่ คำอ่านแตกต่างกันที่เปลี่ยนความหมายสำคัญ เช่นกรณีของพรหมชาลสูตรในคัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับของไทยและฉบับของพม่าใช้ว่า “อุปลิวาวิต” ส่วนฉบับของสมาคมบาลีปกรณ์ของประเทศไทยใช้ว่า “อุพูฬิวาวิต” สองคำนี้มาจากธาตุต่างกันและมีความหมายต่างกันด้วย อย่างนี้ถือว่าเป็นความแตกต่างสำคัญ หรือถ้าเอาเนื้อร้องเพลงพญาโศกข้างต้นไปเปรียบเทียบกับวรรณคดีไทยเรื่องขุนช้างขุนแผน ซึ่งมีว่า “พ่อย่าคอยเลยว้าแม่จะเป็นตัว” แล้ว ต้องถือว่าเป็นคำอ่านแตกต่างกันที่สำคัญ

11. ในบางกรณี ผู้คัดลอกอาจเขียนข้อความเติมลงไปเอง ส่วนใหญ่จะเป็นการจงใจ เช่น ความปรารถนาที่จะ “ฝากฝีมือ” แก้ไขความในงานประพันธ์ ข้อความนั้นเรียกว่า ข้อความเพิ่มเติม หรือข้อความแก้ไข (Interpolation)

12. ความสัมพันธ์ระหว่างฉบับคัดลอกต่าง ๆ นั้นไม่ได้อยู่ในระดับเดียวกันเสมอไป ตัวอย่างที่ยกมาในข้อ 10 นั้น ต้นฉบับผู้ประพันธ์ (Autograph copy) เป็นต้นสาย ฉบับ ก ฉบับ ข เป็นฉบับคัดลอกอันดับหนึ่ง (Immediate copy) ถ้าเปรียบเทียบกับฉบับที่เป็นชั้น “ลูก” ของต้นฉบับผู้ประพันธ์ ส่วนความสัมพันธ์ระหว่าง ฉบับ ก ฉบับ ข นั้นมีฐานะระดับ “พี่น้อง” กัน

13. ต่อมา เมื่อมีคนอื่นมาคัดลอกจาก ฉบับ ก ฉบับ ข ซึ่งเป็น ฉบับคัดลอกอันดับหนึ่งนี้ต่อไป ข้อผิดพลาดต่างๆ ที่มีอยู่ใน ฉบับคัดลอกอันดับหนึ่ง แต่ละฉบับก็จะถูกถ่ายทอดไปเป็นสายๆ ซึ่งในกรณีนี้ มี สาย (Recension) อยู่ 2 สาย คือ สาย ก กับ สาย ข

14. งานคัดลอกในระดับต่อมาแต่ละสายจะมีข้อผิดพลาดเพิ่มเติม ทำให้งานคัดลอกห่างไกลจากต้นฉบับของผู้ประพันธ์เดิมมากขึ้น (ฉบับผู้ประพันธ์นั้น มีจำนวนข้อผิดพลาดเป็นศูนย์) แต่เมื่อ ก มาคัดลอก อาจมีข้อผิดพลาด สมมติว่า 5 คำ นายแดงมาคัดลอกต่อจากฉบับ ก จะรับข้อผิดพลาดในฉบับ ก ทั้ง 5 คำไป แล้วเพิ่มข้อผิดพลาดของตนเองอีกสมมติว่า 4 คำ ฉบับของนายแดงจะมีข้อผิดพลาดรวม 9 คำ ถ้านายดำเอาต้นฉบับของนายแดงมาเป็นต้นแบบคัดลอก นายดำจะรับคำผิด 9 คำไป จากฉบับของแดงและเพิ่มข้อผิดพลาดของตนเองอีกสมมติว่า 7 คำ ถ้าเป็นเช่นนั้น ฉบับของนายดำก็จะผิดพลาดแตกต่างไปจาก ฉบับผู้ประพันธ์ ทั้งสิ้น 16 คำ ถ้ามีผู้คัดลอกทอดต่อไป คำผิดก็จะเพิ่มขึ้นอีก เพราะฉะนั้น เมื่อนำเอาฉบับตัวเขียนมาเปรียบเทียบกันจะเห็นว่า มีคำอ่านแตกต่าง (Variant readings) ระหว่างฉบับตัวเขียนเหล่านี้เป็นจำนวนมากและยังเป็นฉบับคัดลอกฉบับที่ “ไกล” จากต้นฉบับผู้ประพันธ์ ความผิดพลาดก็จะมีมากขึ้น

15. ในการตรวจชำระผู้ตรวจชำระต้องนำคำอ่านแตกต่างที่มีอยู่ในฉบับตัวเขียนต่างๆ ที่เข้ามาอ้างเป็นเชิงอรรถประกอบในแต่ละหน้า ผู้ตรวจชำระที่ซื่อสัตย์ต้องไม่ยกเว้นหรือกระโดดข้ามและยกคำอ่านแตกต่างมาเพียงบางคำคำอ่านแตกต่างเหล่านี้เป็นเครื่องมือที่มีความสำคัญที่สุดอย่างหนึ่งในการชี้ขาดคำอ่านสุดท้ายของงานตรวจชำระที่ใช้วิพากษ์วิจารณ์ตัวเขียนต่างๆ เพื่อจะนำไปสู่ต้นฉบับผู้ประพันธ์ จึงมีศัพท์เรียกคำอ่านทั้งหมดนี้ที่ผู้ตรวจชำระยกมาไว้เป็นเชิงอรรถนี้ว่า หลักฐานการตรวจชำระ เครื่องมือการตรวจชำระ (Critical apparatus)⁵

งานตรวจชำระที่เสนอ หลักฐานการตรวจชำระ (Critical apparatus) อย่างพร้อมมูล คือ มีรายละเอียดต้นฉบับที่ใช้และเสนอคำอ่านแตกต่างอย่างสมบูรณ์ นั้น

⁵ นักวิชาการทั่วโลกไม่ถือว่างานตรวจชำระหนังสือเป็นงานตรวจแก้คำผิดเท่านั้น เพราะผู้ตรวจชำระต้องสามารถวิจารณ์คำอ่านแต่ละคำ ต้องศึกษาและมีความรู้เกี่ยวกับเรื่องที่ตนกำลังตรวจชำระและเข้าใจความคิดของผู้ประพันธ์ดั้งเดิม สามารถวิพากษ์วิจารณ์ทุกสิ่งทุกอย่างเกี่ยวกับงานนั้นได้ เราอาจเรียก ผู้ตรวจชำระ (Text critic) ว่า Editor ก็ได้ แต่ผู้ตรวจชำระที่แท้จริงต้องเป็น ผู้วิจารณ์ (critic) ได้ด้วย ฉะนั้น การตรวจชำระจึงมีคำว่า critic, critical แทรกอยู่ด้วยหลายคำ เช่นคำว่า critical apparatus, critical edition, critical technique, text critic, textual criticism,

เรียกว่า ฉบับตรวจชำระพร้อมหลักฐาน (Critical edition) ประโยชน์ของการเสารายละเอียดนี้คือให้ผู้อ่านสามารถประเมินค่าการตรวจชำระเองได้ในภายหลังนั้นประการหนึ่ง หรือแม้แต่นำเอาคำอ่านแตกต่างเหล่านั้นมาเรียบเรียงและตรวจชำระใหม่ก็สามารถทำได้

16. หลักสำคัญที่สุดในการตรวจชำระอยู่ที่การสร้างต้นฉบับของผู้ประพันธ์ดั้งเดิม และเสนองานนั้นแก่วงวิชาการ ไม่ใช่ยอมรับฉบับที่ผู้คัดลอกแก้ไขเปลี่ยนแปลงหรือแต่งขึ้นมาใหม่ เพราะหากเรายอมรับ คำอ่านแตกต่าง ที่ผู้คัดลอกแต่ละคนแก้ไขหรือเพิ่มเติม งานดั้งเดิมจะเปลี่ยนไปมาก และวรรณคดีมรดกก็จะกลายเป็นงานสมัยใหม่ไปหมด

เมื่อพูดถึงงานตรวจชำระ หลักฐานในการตรวจชำระส่วนใหญ่จะเป็นงานตัวเขียนแต่บางทีจะรวมหนังสือที่พิมพ์เป็นเล่มแล้วด้วย ในบางกรณีความทรงจำของบุคคลก็อาจเป็นหลักฐานได้

การสร้างต้นฉบับดั้งเดิม

การสร้าง “ต้นฉบับดั้งเดิม” หรือ “ต้นฉบับผู้ประพันธ์” ด้วยการตรวจชำระตัวเขียนมีหลักเกณฑ์ทั่วไปดังต่อไปนี้

ก่อนอื่นพิจารณาเรื่องอักขรวิธีหรือตัวสะกดการันต์ ถ้าอักขรวิธีในฉบับตัวเขียนแตกต่างจากอักขรวิธีที่ใช้อยู่ในปัจจุบันผู้ตรวจชำระต้องตัดสินใจว่าจะใช้อักขรวิธีแบบไหน โดยเฉพาะวรรณคดีไทยบางเรื่องที่ยอมรับ “อักขรวิธีหรือตัวสะกดการันต์พิเศษ” เช่น สำนักนิ ทำนุภนิก ทำให้ลักษณะของการตรวจชำระวรรณคดีไทยแปลกไปจากการตรวจชำระต้นฉบับสากลอยู่บ้าง

สมัยหนึ่งมีการโต้เถียงกันมากฝ่ายหนึ่งเสนอว่า การตรวจชำระนั้นมิขึ้นเพื่อตรวจหาต้นฉบับที่ผู้ประพันธ์ดั้งเดิมเขียนขึ้น เพราะฉะนั้นฉบับที่ตรวจชำระแล้วควรจะใช้อักขรวิธีของผู้ประพันธ์ ดังนั้นจึงเป็นหน้าที่ของผู้ตรวจชำระที่จะ “สร้าง” อักขรวิธีของต้นฉบับที่คิดว่าผู้ประพันธ์เดิมใช้ โดยศึกษาพิจารณาจากต้นฉบับตัวเขียนหลาย ๆ ฉบับ แต่ความคิดนี้มีผู้แย้งว่า ตัวสะกดการันต์เปลี่ยนไปตามสมัย งานของผู้ประพันธ์ที่เราต้องการสร้างนั้นคือ คำพูดหรือความคิด ของคำแต่ละคำ ตัวสะกดการันต์นั้นเป็น

เพียงข้อปฏิบัติหรือข้อกำหนดของยุคหรือสมัย นอกจากนี้ การสะกดการันต์ตามแบบของผู้ประพันธ์นั้นไม่มีประโยชน์มากนักเพราะอาจไม่สะดวกต่อผู้อ่านปัจจุบัน ความเห็นส่วนใหญ่จึงมีว่างานเขียนในสมัยโบราณเมื่อตรวจชำระแล้วก็น่าจะเขียนโดยใช้อักษรวิธีปัจจุบัน⁶ อาจกล่าวได้ว่างานเขียนในสมัยโบราณที่ได้ตรวจชำระแล้ว ได้เปลี่ยนมาใช้อักษรวิธีปัจจุบันเพื่อความสะดวกของผู้อ่าน⁶

ความคิดนี้คงใช้ในกรณีของประเทศไทยด้วย คือควรเปลี่ยนอักษรวิธีเดิมมาเป็นแบบปัจจุบันเพื่อความสะดวกของผู้อ่าน ถ้าผู้ตรวจชำระหนังสือโบราณต้องการให้ผู้อ่านทราบว่าในสมัยก่อนสะกดการันต์แบบไหน ก็ต้องพิจารณาว่าควรจะรายงาน คำอ่านแตกต่าง จากต้นฉบับตัวเขียนให้ผู้อ่านสมัยปัจจุบันทราบหรือไม่ และมากน้อยเพียงใด ถ้าเป็นงานสำหรับผู้อ่านทั่วไปก็ไม่จำเป็นแต่ถ้างานตรวจชำระนั้นมีไว้สำหรับผู้กำลังศึกษาวิชาโบราณคดี หรือวิชาอ่านศิลาจารึก ผู้ตรวจชำระต้องบอกคำอ่านแตกต่างอย่างละเอียดด้วย

ในกรณีที่อักษรวิธีเปลี่ยนแปลงไป “มาก” และ “สม่ำเสมอ” จนเป็นอักษรวิธีแห่งยุคหรือสมัยนั้น ผู้ตรวจชำระอาจไม่สามารถยกคำอ่านที่ใช้อักษรวิธีโบราณมาให้เห็นได้ทุกคำก็จำเป็นจะใช้อักษรวิธีปัจจุบันหรือตามความนิยมโดยไม่ต้องรายงาน คำอ่านแตกต่างให้เห็นทุกคำ แต่ต้องเขียนคำอธิบายในตอนต้นว่า อักษรวิธีเดิมหรือวิธีสะกดการันต์เดิมหรือความนิยมเดิมที่ผู้ชำระจะแก้ไขโดยอัตโนมัติและไม่รายงานคำอ่านแตกต่าง นั้นมีอะไรบ้าง และมีหลักเกณฑ์อย่างไรโดยยกตัวอย่างให้เห็นพอสมควร เช่น ศาสนา/สาสนา มรรค /มัลค์ ฉพะอะ/ฉพะอะ/เฉอะ/เฉพะะ ฯลฯ

ถึงแม้จะเป็นเรื่องอักษรวิธีหรือตัวสะกดการันต์ที่ชี้แจงไว้เป็นพิเศษแล้ว ถ้าอาจ “มีปัญหาในการตีความด้านภาษาหรือสำนวน” เกิดความกำกวม ความไม่ชัดเจน หรือความไม่แน่นอนแล้ว ผู้ตรวจชำระต้องรายงานคำอ่านแตกต่างที่มีในฉบับตัวเขียนแต่ละฉบับไว้เป็นหลักฐานด้วย และเพื่อแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างฉบับตัวเขียนทั้งหมด ผู้ตรวจชำระที่มีงานตัวเขียนมากเพียงพอ ควรจะสร้างผังแสดงความสัมพันธ์ของฉบับตัวเขียน (เหมือนกับแผนผังแสดงความสัมพันธ์ระหว่างเครือญาติ) เรียกว่า

⁶ ยกเว้นแบบเรียนด้านภาษาโบราณโดยตรง เช่น ผู้อ่านที่เรียน ศิลาจารึก หรือ Chaucer หรือ Anglo-Saxon ย่อมต้องเรียนรู้และอ่านอักษรวิธีสมัยนั้น.

ผังความสัมพันธ์ (Family tree, Genealogical tree หรือ Stemma codicum) โดยบอกว่าฉบับใดอยู่ในระดับหรืออันดับไหนและคัดลอกจากฉบับไหน ถ้ามีต้นฉบับตัวเขียนน้อยฉบับ ผังความสัมพันธ์นี้อาจไม่มีทางที่จะแสดงได้ แต่ผู้ตรวจชำระยังมีหน้าที่ที่จะต้องประมาณอายุของต้นฉบับที่ใช้ตลอดจนเหตุผลหรือหลักฐานข้างเคียงให้ผู้อ่านได้ทราบถึงความน่าเชื่อถือของต้นฉบับหรือหลักฐานที่ใช้ด้วย

ทุกคนคงต้องยอมรับว่า ผู้ประพันธ์ดั้งเดิมไม่ตั้งใจเขียนข้อความที่อ่านไม่รู้เรื่องไว้ในงานที่เขาเขียนผู้ตรวจชำระจึงจำเป็นต้องหาคำอ่านที่ผู้ประพันธ์ดั้งเดิมตั้งใจเขียนไว้ ถ้าในต้นฉบับที่นำมาใช้ในการตรวจชำระมีข้อความที่ผิดพลาดหรือตกหล่น จะถือว่าผู้ประพันธ์ดั้งเดิมตั้งใจเขียนให้ผิดพลาดตกหล่นไม่ได้ผู้ตรวจชำระต้องพยายามตีความว่าผู้ประพันธ์เดิมต้องการเขียนข้อความตอนนั้นว่าอย่างไร และต้องให้เหตุผลอย่างชัดเจนไม่ใช่ “เดา” โดยไม่มีเหตุผลอะไรเลย

ถ้ามีข้อความบางตอนที่อ่านไม่ได้หรือตีความไม่ได้ หรืออ่านได้แต่ผู้ตรวจชำระเห็นว่า ไม่ตรงกับที่ผู้ประพันธ์ตั้งใจจะเขียน ซึ่งอาจเกิดจากความผิดพลาดของผู้คัดลอกก็ตี หรือด้วยเหตุผลอื่นก็ตี ผู้ตรวจชำระอาจเปลี่ยนพยัญชนะหรือสระบางตัวของคำที่มีอยู่ ให้เป็นคำที่คิดว่าผู้ประพันธ์ต้องการใช้มาเป็นคำอ่านแทนได้ การเลือกใช้คำใหม่เช่นนี้จำเป็นต้องทำด้วยความระมัดระวัง และควรมีคำให้เห็นจากฉบับตัวเขียนที่มีอยู่แล้วด้วย

การใช้คำใหม่โดยแกบบางส่วนเช่นนี้เรียกว่า คำอ่านเสนอใหม่ (Emendation) คำอ่านเสนอใหม่นี้สำคัญมาก ผู้ตรวจชำระทุกคนต้องใช้หลักเกณฑ์เกี่ยวกับเรื่องนี้มาก ความแตกต่างระหว่าง คำอ่านเสนอใหม่ กับข้อความเพิ่มเติม อาจจำง่าย ๆ ว่าคำอ่านเสนอใหม่ (Emendation) นั้นมักมีหลักฐานบางส่วนในต้นฉบับตัวเขียนอยู่แต่อาจคัดลอกมาผิดพลาดหรือต้นฉบับชำรุด ส่วนข้อความเพิ่มเติม (interpolation) นั้น เป็นข้อความที่ผู้คัดลอก (หรือผู้ตรวจชำระ) เติมลงไปเองโดยไม่มีหลักฐานสนับสนุน หรือแก้ไขหลักฐานที่มีอยู่โดยไม่มีเค้าเดิมที่อาจแสดงว่ามีทางเป็นไปได้

ในการให้คำอ่านเสนอใหม่ดังกล่าวมาข้างต้น ผู้ตรวจชำระต้องให้หลักฐานคำอ่านแตกต่างของฉบับตัวเขียนที่ใช้ในการตรวจชำระทุกฉบับและถ้านั้นเคยมีผู้ตรวจชำระมาก่อนก็ต้องรายงานด้วยว่าผู้ตรวจชำระคนก่อนคิดอย่างไร และถ้ามีเหตุผลข้าง

เคียงอื่นๆ (เช่น งานเขียนที่นักประพันธ์คนอื่นเคยอ้างถึง หรืองานเขียนอื่นของผู้ประพันธ์ ลักษณะสำนวนหรือลีลาของผู้ประพันธ์ที่เคยศึกษามา อาจต้องพิจารณาพื้นฐานการศึกษา นิสัยใจคอของผู้ประพันธ์ ตลอดจนเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสมัยใกล้เคียง ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องของการตรวจชำระในระดับสูง (Higher criticism) ก็ควรเขียนเป็นคำอธิบายเพิ่มเติมไว้ด้วย⁷ อย่างไรก็ตาม ในกรณีที่ไม่สามารถชี้ขาดได้ว่าผู้ประพันธ์ดั้งเดิมเขียนว่าอย่างไร ผู้ตรวจต้องควรเสนอคำอ่านชั่วคราว และชี้แจงว่ายังไม่เป็นข้อยุติ ซึ่งก็ยังเรียกว่าเป็น คำอ่านเสนอใหม่ ด้วยคำบาลีและสันสกฤตที่ยกมา ถ้าพบว่าตัวสะกดผิดพลาดไม่เป็นแบบมาตรฐาน ผู้ตรวจชำระต้องแก้ไขให้ถูกต้อง (เช่นเดียวกับการสะกดการันต์คำอ่านต่างๆ ตามปกติ) ยกเว้นในกรณีที่แน่ใจว่า ผู้ประพันธ์จงใจสะกดตัวเช่นนั้น ผู้ตรวจชำระต้องให้หลักฐานคำอ่านแตกต่างประกอบอย่างละเอียด

วิธีตรวจชำระเบื้องต้น

ตั้งรหัสหรือชื่อย่อสำหรับหลักฐานที่จะใช้ในการตรวจชำระทุกฉบับ สมมุติว่ามีฉบับโบราณและมีหนังสือที่พิมพ์เป็นเล่มแล้วรวมอยู่ เช่น มีฉบับปิดทองล่องชาดจากวัดบวรนิเวศ 1 ฉบับ ฉบับโบราณธรรมดาจากวัดบวรนิเวศอีก 2 ฉบับ ฉบับปิดทองล่องชาดจากวัดมหาธาตุ 1 ฉบับ ฉบับโบราณธรรมดาจากวัดราชาธิวาสอีก 2 ฉบับ ฉบับหนึ่งในจำนวนนี้มีชื่อผู้สร้างจารึกไว้ข้างหน้าว่า นางทองดี และมีฉบับพิมพ์ของหอพระสมุดวชิรญาณด้วย ทั้งหมดรวม 7 ฉบับ ชื่อย่อหรือรหัสควรเลือกอักษรเพียงตัวเดียวหรือสองตัว และเลือกที่จำได้ง่าย เช่น

ทบ	หมายถึง	ฉบับปิดทองล่องชาด	วัดบวรนิเวศ
ทม	หมายถึง	ฉบับปิดทองล่องชาด	วัดมหาธาตุ
บ1	หมายถึง	ฉบับโบราณธรรมดา	ฉบับที่ 1 จากวัดบวรนิเวศ
บ2	หมายถึง	ฉบับโบราณธรรมดา	ฉบับที่ 2 จากวัดบวรนิเวศ
ร	หมายถึง	ฉบับวัดราชาธิวาส	ฉบับที่ไม่มีชื่อผู้สร้าง
ท	หมายถึง	ฉบับวัดราชาธิวาส	นางทองดีเป็นผู้สร้าง
ว	หมายถึง	ฉบับพิมพ์ของหอพระสมุดวชิรญาณ	

การตั้งชื่อย่อตามแนวข้างบนนี้เข้าใจว่าผู้อ่านจะเข้าใจได้ง่าย ผู้ตรวจชำระต้องอธิบายไว้ในตอนต้นของงาน และต้องชี้แจงด้วยว่าเวลาอ้างตำแหน่งในต้นฉบับตัวเขียนจะเขียนย่อแบบไหน โดยปกติจะเรียงลำดับตามตัว เช่น กรณีของต้นฉบับใบลานต้องเรียงจาก ชื่อของต้นฉบับ แล้วบอกผูกที่ ลานที่ ด้านหน้าหรือหลัง และบรรทัดที่ตามลำดับ ถ้าเป็นหนังสือที่พิมพ์เป็นเล่ม ก็ต้องบอกเล่มที่แล้วบอกหน้า หรือถ้าจำเป็นจะต้องบอกบรรทัดก็อยู่ในอันดับถัดไป

- ทบ. 2.14.1.3 คือ ฉบับปิดทองล่องชาด วัดบวรนิเวศ
ผูก 2 ลาน 14 ด้านหน้า บรรทัด 3
- บ1. 3.18.2.1 คือ ฉบับใบลาน 1 วัดบวรนิเวศ
ผูก 3 ลาน 18 ด้านหลัง บรรทัด 1
- ว. 58.12 คือ ฉบับพิมพ์หอพระสมุดวชิรญาณ
หน้า 58 บรรทัด 12

ในการอ้างชื่อต้นฉบับเหล่านี้ก็ดี การบอกหน้าบอกบรรทัดก็ดี เมื่อใช้ประกอบกับการตรวจชำระแล้ว อย่าเขียนตัวเต็ม เพราะการทำงานกับตัวเต็มจะยุ่งยากและช้ากว่าตัวย่อ ซึ่งโดยปกติแล้ว คำย่อเหล่านี้จะปรากฏอยู่ในสมุดทำงานของผู้ตรวจชำระส่วนในการเสนอผลงานขั้นสุดท้าย ผู้ตรวจชำระคงอ้างแต่ชื่อของต้นฉบับเท่านั้น ไม่จำเป็นต้องบอกหน้าใบลานหรือหน้าสมุดนอกจากจะจำเป็น

เลือกหาฉบับที่น่าจะเป็นฉบับดีที่สุดเป็น “ตัวตั้ง” ในการตรวจชำระ ถ้าเป็นฉบับที่เคยมีผู้ตรวจชำระมาก่อนหรือเคยตีพิมพ์แล้วมักจะใช้ฉบับนั้น ถ้าไม่เคยมีผู้ตรวจชำระมาก่อน คือเป็นงานตัวเขียนล้วนๆ ให้เลือกฉบับที่คิดว่า “ประณีต” ที่สุดเป็นตัวตั้ง เช่นในกรณีของตัวเขียนฉบับใบลานต้องพิจารณาอายุและสภาพของใบลาน การแต่งใบลานตรวจลายมือเขียนว่าบรรจงหรือหวัดและอ่านได้ชัดเจนหรือไม่ถ้าเป็นสมุดไทยกระดาษอยู่ในสภาพอย่างไร ตัวหนังสือเขียนชัดเจนนหรือไม่ (รายละเอียดเหล่านี้ผู้ตรวจชำระต้องนำไปอธิบายใน “ลักษณะหลักฐานที่ใช้ในการตรวจชำระ” ด้วย)

เลือกสมุดทำงานชนิดมีหน้า 40 หน้าขึ้นไปเขียนรหัสหรือชื่อย่อของหลักฐานงานตรวจชำระฉบับ “ตัวตั้ง” ไว้ขอบซ้ายมือของบรรทัดบน เว้นช่องว่างไว้สำหรับเขียนบอกหน้าและบรรทัดของหลักฐานด้วย แล้วเขียนรหัสหรือชื่อย่อของฉบับที่ 2,...3,... เรียงลงมาในบรรทัดข้างล่างต่อมาตามลำดับ

- ค. 4.3.2.1   ประสาท   พระกระแ
- ป. 4.2.2.3   ทาน   ประสาท

*   ท่าน จง ตั้ง โสถ ประสาท ลง รอง รับ กระแ พระ สัทธรรมเทศนา ตถาคต นี้ หวัง จะ ให้

ทำเช่นนี้ไปสำหรับสายแต่ละสายจนหมดทุกฉบับตัวเขียน

จากนั้นให้เริ่มพิจารณาความคล้ายคลึงของคำอ่านแตกต่างกันที่ได้บันทึกลงไป ใน การพิจารณาขั้นต้น ให้ถือว่าคำอ่านที่ผู้ตรวจชำระจะรับนั้นอาศัยจำนวนหลักฐาน ที่เหมือนกันมากที่สุด และในตัวอย่างข้างบนจะเห็นว่ามิดังนี้

ท่าน	4	ทาน	1		คำอ่านควรเป็น	ท่าน
จง	3	พิจ	1	จุง 1	คำอ่านควรเป็น	จง
ประสาท	4	ปสาท	1		คำอ่านควรเป็น	ประสาท
กระแพระ	3	พระกระแ	2		คำอ่านควรเป็น	กระแพระ
ตถาคต	4	เรตถาคต	1		คำอ่านควรเป็น	ตถาคต

เมื่อมีหลักฐานเช่นนี้แล้ว ขั้นต่อไปก็คือลอกคำอ่านสุดท้ายนี้ลงในบรรทัดล่าง เป็นคำอ่านจากการตรวจชำระ ทั้งนี้ อาจมีเหตุผลประการอื่นมาหักล้างได้ แต่ในขณะ นี้ให้ถือว่าเป็นเช่นนี้

28. ในกรณีข้างต้นเป็นการสมมติว่าไม่มีการแยกสายของต้นฉบับที่นำมาพิจารณา ในประเทศไทย เมื่อต้นฉบับงานเขียนของเราที่มีจำกัด การแยกสายคงมีน้อย แต่ใน กรณีที่มีต้นฉบับตัวเขียนที่นำมาพิจารณา (Witnesses หรือ Testimonia) เป็นจำนวนมาก การแยกสายย่อมจะมีความสำคัญและจะกล่าวถึงเพียงสั้นๆ ในที่นี้

วิธีการแยกสายนั้นเป็นการเพิ่มการทำงาน แต่ไม่เป็นงานยาก ผู้ตรวจชำระ พิจารณาจากสมุดทำงานว่ามีต้นฉบับใดบ้างที่มีคำอ่านคล้ายคลึงกันที่สุดถ้ามีการยกเว้น กี่ยกเว้นเหมือนกัน หรือถ้ามีข้อความเกินก็เกินเหมือนกัน การสะกดการรันต์เป็นแบบ เดียวกัน หากมีการเขียนสลับคำก็จะเหมือนกันอีก ถ้าพบก็อาจจะถือว่าฉบับที่เหมือน

กันนั้นอยู่ในสายเดียวกัน คำว่าสายเดียวกันในที่นี้หมายความว่าฉบับตัวเขียนสองฉบับนั้นอาจเป็น “พ่อลูก” กันก็ได้หรืออาจเป็นเพียง “พี่น้อง” กันเท่านั้นก็ได้ ถ้าสามารถตั้งสายขึ้นมาได้แล้ว ให้พิจารณาจากคำอ่านของแต่ละสายและเอาคำอ่านที่วินิจฉัยแล้วเขียนลงไปในช่วงว่างของคำอ่านของสายที่เตรียมไว้ และตั้งชื่อสายตามแต่จะเห็นเหมาะสม อาจใช้ตัวย่อเป็น สาย ก. หรือ สาย 1 ก็ได้ตามใจ คำอ่านของสายเหล่านี้เป็นการสมมุติว่าเป็นคำเดิมก่อนที่ฉบับอื่นในสายนั้นจะมาคัดลอกแม้ว่าในขณะที่ตรวจชำระจะไม่พบต้นฉบับของต้นสายนั้นก็ตาม ฉบับต้นสายซึ่งไม่มีต้นฉบับจริงเป็นหลักฐานเช่นนี้เรียกว่า ฉบับต้นสาย (Archetype)

เมื่อมีการแบ่งเป็นสาย ผู้ตรวจชำระต้องหาคำอ่านของสายแต่ละสายก่อน ถือว่าสายหนึ่งมีคำอ่านเพียงอย่างเดียว และคำอ่านนั้นใกล้เคียงกับ ต้นฉบับผู้ประพันธ์ มากกว่าต้นฉบับตัวเขียนในสายแต่ละฉบับ เขียนคำอ่านของสายแต่ละสายลงบนบรรทัดที่เว้นไว้

นำคำอ่านของสายแต่ละสายมาพิจารณาคำอ่านขั้นสุดท้าย โดยถือว่าสายหนึ่งมีคำอ่านเพียงอย่างเดียว เขียนคำอ่าน เฉพาะสาย ลงในบรรทัดที่เว้นไว้ เวลาพิจารณาขั้นสุดท้าย ถ้ามีสามสายก็ต้องถือว่าคำอ่านแตกต่างกันทั้งหมดมีเพียงสามคำ

สมมติว่า มีต้นฉบับตัวเขียนทั้งหมด 9 ฉบับ สาย ก มี 2 ฉบับ สาย ข มี 3 ฉบับ และสาย ค มี 4 ฉบับ มีคำอ่านแยกกันเป็น 3 อย่าง เวลานั้นมาเทียบกันครั้งสุดท้าย ต้องถือว่ามีคำอ่านที่ต้องพิจารณาเพียง 3 สาย (ไม่ว่าจะมีต้นฉบับตัวเขียนกี่ฉบับในสายนั้น)

งานของผู้ตรวจชำระโดยตรงคือการหาคำอ่านครั้งสุดท้าย ซึ่งถือว่าใกล้เคียงกับที่ผู้ประพันธ์ใจเขียนไว้ ผู้ตรวจชำระมีหน้าที่ที่ต้องทำเพิ่มขึ้นมาก็คือ การเขียนคำอธิบายหลักฐานที่ใช้ และปัญหาต่าง ๆ ที่อาจมีขึ้นในการตรวจชำระ ซึ่งอาจแบ่งเป็นข้อ ๆ ได้ดังนี้

1. ลักษณะและสภาพของหลักฐานในการตรวจชำระ เริ่มจากชื่อย่อหรือรหัสที่มา หรือที่เก็บของต้นฉบับในปัจจุบัน ปีที่เขียนหรืออายุของต้นฉบับ ลักษณะลายมือเขียน วัสดุที่ใช้ สภาพของวัสดุ จำนวนแผ่นหรือหน้า ขนาดกว้างยาว (ถ้าเป็นใบลานต้องบอกความยาว ความกว้างและจำนวนบรรทัดต่อหน้า และจำนวนอักษรต่อบรรทัด) ถ้าชำรุดก็ควรอธิบาย ถ้ามีชื่อผู้คัดลอกหรือผู้สร้าง ตลอดจนเหตุผลในการสร้าง (Colo-

phon) ให้ลอกข้อความนั้นมาด้วย ตลอดจนลักษณะส่วนรวมของเนื้อหา เช่นเขียนบกพร่องมากหรือมีระเบียบดี มีตกหล่นหรือเกินคำ หรือเขียนผิดมากน้อยอย่างไร มีคำอธิบาย (gloss) ที่เขียนแทรก โดยเป็นหมายเหตุที่ขอบใบลาน (marginal notes) หรือระหว่างบรรทัด (interlinear) หรือไม่ หลักฐานฉบับนั้นเมื่อกล่าวโดยทั่วไปไม่มีคำอ่านแตกต่างกันน้อยเทียบกับฉบับอื่นอย่างไร

2. ในการเสนอผลงานที่ตรวจชำระเสร็จแล้ว ต้องทำเชิงอรรถสำหรับชี้แจงคำอ่านที่แตกต่างได้ครบถ้วนคำอ่านแตกต่างกันจะต้องบอกว่าเป็นฉบับไหนไม่ใช่บอกเพียงว่า “บางฉบับ” หรือ “2 ฉบับ” หรือ “4 ฉบับ” (เพราะฉะนั้นจึงจำเป็นต้องตั้งชื่อย่อของแต่ละฉบับไว้ตั้งแต่ต้น)

ผู้อ่านผลงานภายหลังที่พิถีพิถันสามารถพิจารณาคำอ่านแตกต่างที่เสนอมา และสร้างสาย recension ขึ้นมาเองได้

3. ความสัมพันธ์ระหว่างหลักฐานหรือฉบับเขียนทั้งหมด ถ้างานตัวเขียนมีหลายสาย (Recension) ก็ต้องอธิบายความคล้ายคลึงหรือแตกต่างกันอย่างกว้างๆ ในตอนนี้และถ้ามีรายละเอียดอะไรเพิ่มเติมเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของฉบับตัวเขียนเหล่านี้ก็ต้องให้ไว้ ถ้าสามารถเขียน แผนผังความสัมพันธ์ระหว่างหลักฐานต่างๆ ได้ก็ควรเขียนในตอนนี้

4. อักษรวิธีผู้ตรวจชำระต้องอธิบายว่าอักษรวิธีในหลักฐานที่ใช้ว่าแตกต่างจากสมัยปัจจุบันอย่างไรบ้าง เช่นการประวิสรรชนีย์ การใช้ตัวสะกด การใช้ตัว น/ณ การใช้ไม้ไต่คู้และวรรณยุกต์ ถ้าเป็นการเขียนที่เป็นแบบอย่างในสมัยนั้นและผู้ตรวจชำระไม่สามารถอ้างคำอ่านแตกต่างกันได้ทุกรูป ก็ต้องเขียนคำอธิบายในเรื่องเหล่านี้พร้อมทั้งยกตัวอย่างมาให้เห็นพอสมควร

5. การสะกดตัวตามความนิยม ควรยกตัวอย่างมาให้เห็นพอสมควร เช่น ศาสนา และศาสนา ธรรม และธัมม วิชชา/วิชา ทาส/ทาส ฯลฯ

6. งานตรวจชำระนิยมใช้ตัวย่อ โดยเฉพาะเมื่อกล่าวถึงหลักฐานในการตรวจชำระ เพราะพิมพ์สะดวก กินเนื้อที่กระดาษน้อยลง และผู้อ่านจะเข้าใจได้เร็วกว่า วิธีใช้ตัวย่อต้องอธิบายไว้ในตอนต้นและควรให้ตรงกันหรือใกล้เคียงกับวิธีการที่นักวิชาการส่วนใหญ่ใช้ เช่น RV.X.90.6 หมายถึงคัมภีร์ฤคเวท มณฑลที่ 10 สูกตะที่ 90

มันตราที่ 6 หรือ HOS.XII.122.14 หมายถึงหนังสือในชุด Harvard Oriental Series เล่ม 12 หน้า 122 บรรทัด 14

7. หนังสืออ้างอิง อาจอยู่ในตอนต้นเล่ม หรือท้ายเล่มแล้วแต่สมควร

จะเห็นว่าการตรวจชำระงานตัวเขียนเพื่อหาต้นฉบับของผู้ประพันธ์นั้นมีวิธีการที่ต้องทำเป็นขั้นตอน ในการเลือกคำอ่านนั้นต้องเอาคำอ่านต่างๆ มาเทียบ (collate) กัน แล้วเลือกคำอ่านที่มีจำนวนมากที่สุด ซึ่งโดยปกติก็จะเป็นเช่นนั้น วิธีการนี้จึงไม่ซับซ้อนหรือยุ่งยากแต่ประการใด แต่ที่ต้องเน้นก็คือ การแบ่งต้นฉบับหรือหลักฐานการตรวจชำระออกเป็นสายนั้นนับว่ามีความสำคัญมากเพราะเมื่อแบ่งเป็นสายแล้ว การเลือกคำอ่านจะเลือกจาก “สาย” เท่านั้น และสายหนึ่งจะมีคำอ่านเพียงคำเดียว ไม่ว่าจะมิตต้นฉบับตัวเขียนในสายนั้นก็ฉบับก็ตาม แม้ว่าบทความนี้ไม่อธิบายรายละเอียดเกี่ยวกับการแบ่งสาย ก็เข้าใจว่า ผู้ที่ทำงานนี้ตามหลักเกณฑ์ที่ได้แนะไว้ข้างต้นจะสามารถเข้าใจได้เอง

เอกสารอ้างอิง

วิสุทธ์ บุญยกุล. “การตรวจชำระงานตัวเขียน.” ด้วยกัตถุญญา. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536., 143-167.